

Η Νέα Διαλεκτική και η Αρνητική Διαλεκτική

1. Εισαγωγή

Ένα από τα πιο γνωστά κείμενα στη σύγχρονη διεθνή βιβλιογραφία για τη μαρξική πολιτική φιλοσοφία είναι το βιβλίο του Κρις Άρθουρ για τη διαλεκτική στο *Κεφάλαιο*. Ο Άρθουρ είναι ο κύριος εκπρόσωπος της σχολής της «νέας διαλεκτικής», η οποία επίσης συνδέει τη σκέψη του Μαρξ με τον Χέγκελ, όπως κάνει και η αρνητική διαλεκτική του Αντόρνο, μέσα από τη λογική της οποίας θα μελετήσουμε την ερμηνεία του Άρθουρ.

Το βιβλίο του Άρθουρ αποτελεί μια από τις πιο αξιόλογες προσπάθειες απάντησης στο ερώτημα: Τι είναι το κεφάλαιο στη σκέψη του Μαρξ; Ας μην ξεχνάμε ότι ο Μαρξ μάς άφησε λίγες σελίδες στους 50 τόμους των Απάντων του για τη μέθοδο που ακολουθεί, δηλαδή τη διαλεκτική. Άρα, στην προσπάθειά μας να απαντήσουμε στο κείμενο ερώτημα «τι είναι το κεφάλαιο;», θα πρέπει να ανασυνθέσουμε τη διαλεκτική μέθοδο όπως τη συνέλαβε ο Μαρξ.

2. Η νέα διαλεκτική του Κρις Άρθουρ

Ο Άρθουρ πιστεύει ότι το κεφάλαιο στον Μαρξ λειτουργεί όπως η ιδέα στον Χέγκελ. Μάλιστα, ο όρος «νέα διαλεκτική» είναι δημιούργημα του Άρθουρ, για να τονίσει τη σχέση αυτή. Το κεφάλαιο είναι η κίνηση της αξίας, είναι η διαδικασία κατά την οποία η αξία, δηλαδή η μορφή που παίρνει ο πλούτος στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, παίρνει διάφορες μορφές και αναπαράγεται αυξάνοντας το αρχικό της μέγεθος. Σε αυτό δεν νομίζω ότι θα διαφωνούσε κανείς.

Στη σκέψη του Άρθουρ το κεφάλαιο γίνεται αντιληπτό ως το αποτέλεσμα της κί-

* Διδάκτωρ φιλοσοφίας, Διδάσκων 407 στο τμήμα φιλοσοφίας του πανεπιστημίου Πατρών.

νησης της αξίας-μορφής στην προσπάθειά της να πολλαπλασιαστεί, να αυτοαναπαρχθεί. Διαμέσου της ανταλλαγής των προϊόντων αναπτύσσεται μια μορφή, το κεφάλαιο, το οποίο, όπως και η ιδέα στον Χέγκελ, είναι εμμενές μέσα στα φαινόμενα, είναι μέρος της ουσίας τους. Αυτή η μορφή, η ανταλλακτική αξία που ο Άρθουρ την ονομάζει το «αφηρημένο καθολικό» (abstract universal), κυριαρχεί επί της αξίας χρήσης. Η ανάπτυξη της αξίας μορφής γίνεται διαλεκτικά. Η κίνηση της αξίας, όπως και η ιδέα στον Χέγκελ, έχει μια δική της λογική. Οι μορφές έχουν μια ξεχωριστή κίνηση η οποία δεν ταυτίζεται με την ιστορική κίνηση. Η ανάπτυξη, δηλαδή, γίνεται με συστηματικό τρόπο· γι' αυτό οι αναλυτές που ακολουθούν το εν λόγω μονοπάτι ερμηνείας μιλούν για συστηματική διαλεκτική (systematic dialectics), την οποία διαχωρίζουν από την ιστορική διαλεκτική.

Η καινοτομία στην ερμηνεία του Άρθουρ συνίσταται στο ότι, όπως στη *Λογική* του Χέγκελ οι κατηγορίες της ιδέας δεν έχουν πλήρη εμπειρική βάση, έτσι και στον Μαρξ, πάντα κατά τον συγγραφέα, το κεφάλαιο αποκτά εν μέρει μια «ιδεώδη πραγματικότητα» (an ideal reality), όπως χαρακτηριστικά γράφει. Κατά τον Άρθουρ, η μορφή και η λειτουργία του κεφαλαίου στον Μαρξ είναι ανάλογη της ιδέας στη *Λογική* του Χέγκελ. Το κεφάλαιο γίνεται αντιληπτό ως μια αυτοκινούμενη αφαίρεση. Ο Άρθουρ τονίζει ότι το κεφάλαιο είναι μια «πραγματική ιδεατότητα» (real ideality) η οποία επιβάλλεται στο περιεχόμενο της οικονομικής ζωής. Αυτή η ιδεατότητα έχει υλική βάση σε αντίθεση με τη ιδεατότητα στον Χέγκελ, η οποία κατά τον Άρθουρ δεν έχει υλική βάση. Πιο συγκεκριμένα, αυτή η αφαίρεση, το κεφάλαιο, ενώ έχει τις ρίζες της στην πραγματικότητα, αποτελεί έναν άλλο κόσμο, όπως συγκεκριμένα γράφει ο Άρθουρ. Αυτός ο κόσμος της αφαίρεσης, στον οποίο κινείται η αυτοαναπαραγόμενη αξία, δηλαδή ο κόσμος του κεφαλαίου, αποκτά μια αυτονομία έναντι του πραγματικού κόσμου. Έτσι, η μορφή της αξίας αποκτά ένα μεταφυσικό χαρακτήρα, όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Άρθουρ.

Αυτός ο κόσμος του κεφαλαίου λειτουργεί ως ένα φάντασμα το οποίο στοιχειώνει τον πραγματικό κόσμο της εργασίας και συσσωρεύει πλούτο αυξάνοντας έτσι το μέγεθός του διαμέσου αυτού. Έτσι, η ανταλλαγή και η κυκλοφορία του πλούτου αποτελούν έναν κόσμο αμιγών, ανόθευτων μορφών (pure forms), οι οποίες μπορεί να είναι κενές περιεχομένου αλλά εξουσιάζουν την παραγωγή. Αυτές οι διάφορες μορφές που λαμβάνει η αξία προκειμένου να πολλαπλασιαστεί, είναι το φάντασμα που κυριαρχεί έναντι της υλικής πραγματικότητας. Η εξέλιξη των κατηγοριών αποτελεί ένα συνεκτικό σύστημα επίλυσης αντιφάσεων. Η όλη ανάλυση, διευκρινίζει ο Άρθουρ, πρέπει να γίνει στο επίπεδο του ανόθευτου καπιταλισμού (pure capitalism), συμφωνώντας με τον Άλμπριχτ και την ιαπωνική σχολή των Ούνο και Σεκίν, για τους οποίους η διαλεκτική ανάλυση του *Κεφαλαίου* πρέπει να λάβει χώρα στο επίπεδο της θεωρίας μακριά από τα εκάστοτε ιστορικά δεδομένα, για να κατανοηθεί η ανόθευτη μορφή της καπιταλιστικής λογικής.

3. Ο διαχωρισμός της συστηματικής διαλεκτικής από την ιστορική διαλεκτική

Στο σημείο αυτό μπορεί να γίνει ίσως πιο σαφές αυτό που αναφέρθηκε παραπάνω για τη διαφορά μεταξύ συστηματικής και ιστορικής διαλεκτικής. Για τους ακόλουθους της νέας διαλεκτικής, τα διάφορα στάδια από τα οποία περνάει η αξία, το κεφάλαιο, τα διάφορα στάδια, δηλαδή, της διαλεκτικής διαδικασίας δεν είναι πραγματικά, ιστορικά αλλά λαμβάνουν χώρα μόνο στη σκέψη, στην «ιδεώδη πραγματικότητα». Δεν ανταποκρίνονται σε άμεσα ιστορικά δεδομένα. Οι ακόλουθοι της νέας διαλεκτικής θεωρούν ότι αυτό συμβαίνει τουλάχιστον σε ένα μέρος των τριών τόμων του *Κεφαλαίου* του Μαρξ. Σε ποιο μέρος και σε ποιο βαθμό, όμως, αυτό λαμβάνει χώρα αποτελεί ζήτημα που προκαλεί διχογνωμίες. Παρ' όλα αυτά πιστεύουν ότι η συστηματική διαλεκτική του Μαρξ έχει υλικές προϋποθέσεις-βάσεις ενώ αυτή του Χέγκελ δεν έχει. Η ιδεώδη πραγματικότητα, λοιπόν, δεν είναι a priori. Η αφαίρεση υπογραμμίζει ο Άρθουρ είναι αντικειμενική, έχει έναν υλικό χαρακτήρα (It is a material abstraction). Η λέξη αφαίρεση στο σημείο αυτό δεν έχει το περιεχόμενο που η κοινή λογική της αποδίδει. Δεν δηλώνει μια έννοια που είναι έξω από τα ιστορικά δεδομένα και εντελώς ασύνδετη με αυτά. Δηλώνει μια έννοια η οποία ενώ έχει τη δική της λογική ανάπτυξης μπορεί να έχει πρακτικό αντίκτυπο.

Ο δεύτερος πιο γνωστός εκπρόσωπος της νέας διαλεκτικής θα μπορούσε να πει κάποιος ότι είναι ο Τόνι Σμιθ. Ο Σμιθ γράφει πως οι έννοιες, οι κατηγορίες του *Κεφαλαίου* του Μαρξ μπορεί να είναι ιστορικές όχι όμως και η θεωρητική τους ανάπτυξη. Οι κατηγορίες που βρίσκονται στην αρχή της ανάπτυξης δεν σημαίνει ότι έχουν εμφανιστεί ιστορικά νωρίτερα. Πώς, λοιπόν, καθορίζεται η ανάπτυξη των κατηγοριών αν όχι ιστορικά; Αφετηρία είναι η ολότητα του συστήματος λέει ο Σμιθ, άρα και κάθε στάδιο εννοιών είναι μια προσπάθεια κατανόησης αυτής της ολότητας. Έτσι ξεκινάμε από τις πιο απλές κατηγορίες για να πάμε στις πιο σύνθετες και συγκεκριμένες. Οπότε έχουμε ένα διαχωρισμό ανάμεσα σε λογική και ιστορία.

Αυτό γίνεται σαφές και όταν ο Τόνι Σμιθ λέει πως «η αξία παίρνει τη μορφή μιας αντικειμενικής κοινωνικής δύναμης, η οποία στέκεται επάνω και πέραν των προϊόντων και της κοινωνίας συνολικά, υποτάσσοντας κάθε πτυχή του κοινωνικού κόσμου στην κυριαρχία της.» Ο Σμιθ υποστηρίζει πως η μαρξική συστηματική διαλεκτική αποτελείται από κοινωνικές μορφές που μας φανερώνουν τον εσωτερικό πυρήνα του κεφαλαίου (inner nature), κοινωνικές μορφές που υπάρχουν σε κάθε περίοδο καπιταλισμού.

Η συστηματική διαλεκτική αφήνει στην άκρη εμπειρικά δεδομένα που δεν ανήκουν στον εσωτερικό πυρήνα του κεφαλαίου, δηλαδή στην αμιγή μορφή του καπιταλισμού, δεδομένα με τα οποία ασχολείται η ιστορική διαλεκτική. Καθήκον της συστηματικής διαλεκτικής είναι να παρουσιάσει τις πιο ουσιώδεις, βασικές στιγ-

μές του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, τις στιγμές που είναι οι αναγκαίες για την αναπαραγωγή του συστήματος. Η συστηματική διαλεκτική παρουσίαση δεν γίνεται *a priori* αγνοώντας την εμπειρία. Βασίζεται στην εμπειρία αλλά δεν εξαρτάται από αυτήν. Μάλιστα, κατά τον Μάρξ, έναν άλλο γνωστό εκπρόσωπο της σχολής αυτής, η συστηματική διαλεκτική μπορεί να αναγνωρίζει τάσεις, δηλαδή εν δυνάμει διαδικασίες που μπορεί να αναπτυχθούν, αλλά το πώς και το αν θα αναπτυχθούν οι τάσεις αυτές σε ιστορικά φαινόμενα εξαρτάται από τα ιστορικά δεδομένα.

Κατά τον Άρθουρ, «Η όλη επιχειρηματολογία του *Κεφαλαίου* γίνεται σε επίπεδο λογικής, με τις ιστορικές πληροφορίες που υπάρχουν να χρησιμεύουν μόνο στο να φανερώσουν πως κάποιες τάσεις που υπάρχουν στο σύστημα υλοποιούνται.» Η ιστορία, λοιπόν, λειτουργεί συμπληρωματικά στην όλη ανάλυση. Έχει δευτερεύοντα ρόλο και όχι τόσο ουσιώδη. Στη διαλεκτική της αξίας-μορφής (*value-form*) υπάρχει ένας διαχωρισμός μεταξύ μορφής και περιεχομένου. Η μορφή αποκτά αυτονομία. Το περιεχόμενο εγγράφεται, ενσωματώνεται στη μορφή. Παρά το γεγονός αυτό, όμως, μορφή και περιεχόμενο όσο και να συσχετιστούν δεν ταυτίζονται πλήρως. Γι' αυτό τον λόγο ο Άρθουρ θεωρεί ότι το κεφάλαιο είναι ταυτόχρονα πραγματικό και ιδεατό. Χαρακτηριστική είναι η έκφρασή του ότι η διαλεκτική στο *Κεφάλαιο* είναι «η διαλεκτική της αμιγούς μορφής (*dialectic of pure form*)». Όλες οι μορφές που παίρνει η αξία στη διαλεκτική της ανάπτυξης αποτελούν μια ολότητα η οποία δεν είναι εμφανής από την αρχή. Καθίσταται εμφανής ενώ η διαλεκτική ανάπτυξη έχει ήδη προχωρήσει. Από τη στιγμή, όμως, που αυτή η διαλεκτική ανάπτυξη έχει και έναν ιδεατό χαρακτήρα, η ολότητα έχει και αυτή έναν ιδεατό χαρακτήρα. Ποια η διαφορά της ολότητας όπως την αντιλαμβάνεται ο Arthur με την ολότητα στον ανοιχτό μαρξισμό, ο οποίος έχει τις καταβολές του στην *Αρνητική Διαλεκτική* του Αντόρνο; Η απάντηση καθίσταται πιο κατανοητή μετά από τη μελέτη του τελευταίου κειμένου του Χόλγουοϊ, οποίος είναι ίσως ο πιο γνωστός εκπρόσωπος της Κριτικής θεωρίας σήμερα. Η ολότητα στη μέθοδο των ρωγμών του Χόλγουοϊ προκύπτει από την υποταγή της δραστηριότητάς μας στη λογική της αφηρημένης εργασίας, της συσσώρευσης κέρδους, δηλαδή χρήματος. Η ολότητα εδώ έχει πρακτικό και ιστορικό χαρακτήρα, αφού περιλαμβάνει κάθε πτυχή της καθημερινότητάς μας. Δεν έχει κανέναν απολύτως ιδεατό χαρακτήρα.

Παρά τον ιδεατό χαρακτήρα που αποδίδει στη διαλεκτική κίνηση της αξίας, ο Άρθουρ χαρακτηρίζει, όπως είδαμε, τη διαλεκτική του υλιστική. Ο αντιφατικός χαρακτήρας της κίνησης του κεφαλαίου προκύπτει από το γεγονός ότι οι δυνάμεις της εργασίας αν και διαδραματίζουν δευτερεύοντα ρόλο είναι παρ' όλα αυτά αναπόσπαστο μέρος του συστήματος. Αυτές ενώ βάλονται βάνανσα από το σύστημα, είναι αναγκαίες σε αυτό. Το κεφάλαιο υπάρχει, αυτοαναπαράγεται διαμέσου της εργασίας. Παρά το γεγονός ότι την όλη ατζέντα θέτει το κεφάλαιο, η εργατική τάξη

γίνεται αντιληπτή από τον Άρθουρ ως ένα δεύτερο υποκείμενο στην όλη διαδικασία που μπορεί να ανατρέψει τα δεδομένα. Έτσι, η διαλεκτική αποκτά *ανοιχτό* χαρακτήρα χωρίς να μπορούμε να προβλέψουμε την εξέλιξή της. Μάλιστα, ο Άρθουρ θεωρεί ότι το κεφάλαιο υπάρχει διαμέσου αυτής της «λογικής της αρνητικότητας», αφού θα πρέπει συνεχώς να αναπαράγει το προλεταριάτο προκειμένου να διατηρήσει την ύπαρξή του. Η υλιστική διαλεκτική στη λογική του Άρθουρ δεν μας φανερώνει απλώς ότι η εργασία και το κεφάλαιο συγκρούονται. Το πιο σημαντικό είναι ότι θεμελιώνει, δικαιολογεί την αναγκαιότητα της ταξικής πάλης, φανερώνοντας τη δομική αντίφαση, την αντίφαση που υπάρχει στην κεντρική λογική του συστήματος, στον τρόπο λειτουργίας της δομής.

Η έννοια της ολότητας αντικατοπτρίζει τη λογική της αξίας-μορφής (της μορφής-φετίχ θα πρόσθετα εγώ). Η επαφή της λογικής με τον εμπειρικό κόσμο είναι αντίστοιχη με την επαφή της γενικής μορφής του κεφαλαίου με την παραγωγή. Η μορφή, η ιδεατότητα της αξίας (*ideality of value*), και η ύλη, η αξία χρήσης (*use value*), ενώνονται όταν το κεφάλαιο προσπαθεί να διαμορφώσει αυτή την ύλη σε ένα περιεχόμενο το οποίο διαπερνάται πέρα για πέρα από την αξία που βρίσκεται σε διαδικασία αυτοανάπτυξης. Ο καπιταλισμός, λέει χαρακτηριστικά ο Άρθουρ, είναι καταδικαστέος γιατί «[...] δημιουργεί μια ιδεαλιστική λογική εξαιτίας του εξοβελισμού της δημιουργικότητας της εργασίας από το κεφάλαιο.»

4. Ο ρόλος της έννοιας της διαμεσολάβησης

Τι κριτική θα μπορούσαμε να ασκήσουμε στον Άρθουρ μέσα από το πρίσμα του ανοιχτού μαρξισμού, δηλαδή μέσα από το πρίσμα της αρνητικής διαλεκτικής; Το κεφάλαιο μας λέει ο Άρθουρ δημιουργεί μια ιδεαλιστική λογική. Όμως ο Μαρξ ήταν υλιστής! Σύμφωνα με τη σχολή της συστηματικής διαλεκτικής και της νέας διαλεκτικής του Άρθουρ πρώτα θα πρέπει να μελετάμε την ανάπτυξη της αξίας-μορφής (*value form*) και μετά σε ένα δεύτερο επίπεδο ανάλυσης θα πρέπει να μας απασχολεί η εργασία-περιεχόμενο.

Θεωρώ ότι καθίσταται σαφές πως λείπει από την ανάλυση του Άρθουρ και αυτής της συστηματικής διαλεκτικής η έννοια της διαμεσολάβησης. Η διαλεκτική μεταξύ μορφής και περιεχομένου, αν και λαμβάνει χώρα, γίνεται με τρόπο προβληματικό. Ο Άρθουρ παραδέχεται ότι η ανάλυσή του περιλαμβάνει μια διαλεκτική μορφής και περιεχομένου, αλλά δεν πιστεύω ότι αυτή λαμβάνει χώρα με τη μορφή που τη συναντάμε στην *Αρνητική διαλεκτική* του Αντόρνο. Η νέα διαλεκτική του Άρθουρ αφήνει το περιεχόμενο στην άκρη και ασχολείται μόνο με την κίνηση της μορφής. Όμως, η μορφή πάντα αντιστοιχεί σε ένα περιεχόμενο. Να ο διαχωρισμός ανάμεσα σε λογική και ιστορία, για τον οποίο ο Άρθουρ μπορεί να θεωρηθεί υπόλογος.

Το πώς ο Άρθουρ κατανοεί αυτό τον διαχωρισμό φαίνεται και από το ότι κατηγορεί τον Μαρξ επειδή δεν ανέλυσε στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου* πρώτα την αξία-μορφή, ώστε μετά να προχωρήσει την ανάλυσή του στη φύση των προϊόντων. Αντ' αυτού πρώτα ξεκίνησε την ανάλυση μελετώντας το προϊόν, προϋποθέτοντας ότι το αντικείμενο της ανταλλαγής είναι προϊόν εργασίας. Θα έπρεπε να αναλυθεί το προϊόν, αφού γινόταν η ανάλυση των μορφών κυκλοφορίας. Θα έπρεπε να ξεκινήσει από το αφηρημένο και μετά να πάει στο συγκεκριμένο.

Ο Μαρξ θα μπορούσε να αντιτείνει κανείς ότι ξεκίνησε από το πιο απλό πράγμα που βρίσκεται μπροστά στα μάτια μας, από το προϊόν, και προσπάθησε να δει τι ιδιότητες έχει αυτό στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής. Η ανάλυσή του εξελίσσεται μέσω της *ad hominem* κριτικής, η οποία τονίζει τη σημασία των ανθρώπινων σχέσεων. Ορθώς δεν κάνει κανέναν διαχωρισμό ανάμεσα σε συστηματική και ιστορική διαλεκτική, με τη λογική ότι η πρώτη θα έπρεπε να έχει προτεραιότητα στην ανάλυση και μετά να επιχειρείται η σύνδεσή της με τη δεύτερη. Ο Άρθουρ δίνει την εντύπωση ότι θα ήθελε στη διαλεκτική μορφή και περιεχομένου το τελευταίο να έχει περιθωριοποιηθεί στην αρχή της ανάλυσης.

Θα μπορούσε να ασκηθεί κριτική στον Άρθουρ αλλά και στην παράδοση της συστηματικής διαλεκτικής μέσα από την παράδοση της αρνητικής διαλεκτικής του Αντόρνο. Σύμφωνα με τον Αντόρνο, στον Μαρξ δεν υπάρχει ο διαχωρισμός ανάμεσα σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο ανάλυσης, ανάμεσα σε λογική και ιστορία. Η άμεση εμπειρική πραγματικότητα είναι μέρος της έννοιας, της ιδέας. Να η βαρύνουσα σημασία της έννοιας της διαμεσολάβησης. Η απάντηση του Αντόρνο στον Άρθουρ θα ήταν ότι αν αναλύσεις τη λογική σε ένα αυτόνομο επίπεδο, αποκομμένο από την ιστορική πραγματικότητα, τότε η λογική γίνεται ιδεολογία, ιδεαλισμός. Σε αυτή την περίπτωση, τη λογική την προϋποθέτεις δεν την δικαιολογείς, δεν την αποδεικνύεις. Οι διάφορες μορφές της αξίας δεν θα έχουν πλέον εμπειρική διάσταση και έτσι οδηγείσαι στον ιδεαλισμό και όχι στον υλισμό του Μαρξ.

Είναι σαφές στον προσεκτικό αναγνώστη της *Αρνητικής Διαλεκτικής* ότι η αξία δεν υπάρχει έξω από εμάς, από τα άτομα, αλλά διαμέσου ημών. Ο Αντόρνο υπογραμμίζει την έννοια της «διαμεσολάβησης». Το φάντασμα για το οποίο μιλάει ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο* δεν είναι μόνο ένα λογικό υποκείμενο, ένα υποκείμενο που υπάρχει κυρίως σε μια αφηρημένη λογική ανιστορική διάσταση, αλλά είναι το κεφάλαιο, το οποίο υπάρχει μέσα από εμάς, διαμεσολαβείται από εμάς και εμείς από αυτό. Όλοι είμαστε τα φαντάσματα του κεφαλαίου από τη στιγμή που λειτουργώντας μέσα στον κεφαλαιοκρατικό τόπο παραγωγής συμβάλλουμε στην αύξηση του αρχικού μεγέθους της αξίας, στην αυτοαναπαραγωγή της. Σταματάμε να λειτουργούμε ως φαντάσματα του κεφαλαίου, δηλαδή ως προσωποποιήσεις των οικονομικών κατηγοριών, όταν μετέχουμε στην ταξική πάλη. Η αποφετιχοποίηση προϋποθέτει την ταξική πάλη.

Η διαλεκτική ανάλυση, όπως την αντιλαμβάνεται ο Άρθουρ, δεν μπορεί να μας βοηθήσει να θεμελιώσουμε το περιεχόμενο των οικονομικών κατηγοριών, δηλαδή των μορφών που παίρνει η αξία στις κοινωνικές σχέσεις, με απώτερο στόχο να απομυστικοποιήσουμε την αυτονομία της αξίας, του κεφαλαίου. Αφήνει να νοηθεί ότι υπάρχουν ορισμένοι νόμοι κίνησης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, δηλαδή της διαλεκτικής, οι οποίοι ισχύουν ανεξάρτητα από τις ιστορικές συνθήκες. Ίσως το χαρακτηριστικότερο σημείο στα γραπτά του από το οποίο κάτι τέτοιο καθίσταται εμφανές είναι το εξής: «Η μορφή της αξίας, χωρίς να είναι μια γήινη υλική ύπαρξη, παίρνει ένα σχήμα το οποίο αντιτίθεται σε κάθε υλική οντότητα, παίρνει μια μορφή χωρίς περιεχόμενο, αλλά παρ' όλα αυτά καταφέρνει να πάρει τον κόσμο υπό την κατοχή της». Επίσης, από ένα δεύτερο απόσπασμα: «Το κεφάλαιο είναι μια οργανική ολότητα μορφής και περιεχομένου με την έννοια ότι η μορφή έχει μια μοναδική αποτελεσματικότητα που πηγάζει από το γεγονός ότι διαμεσολαβείται με τον εαυτό της (effectivity arising from its purely self-mediating character)».

Δεν καθίσταται σαφές πώς είναι δυνατό η μορφή να διαμεσολαβείται με τον εαυτό της. Η σχέση της διαμεσολάβησης προϋποθέτει τουλάχιστον δύο στοιχεία όχι ένα, που θα αποτελούν φυσικά μέρη της ίδιας οντότητας. Οπότε η έννοια της ολότητας αναφέρεται κυρίως στην αυτόνομη λειτουργία της έννοιας του κεφαλαίου και δεν περιλαμβάνει τα ιστορικά δεδομένα, το περιεχόμενο. Από την ολότητα, όπως αυτή γίνεται αντιληπτή στον Άρθουρ, έχω την εντύπωση πως λείπει η πράξη, «η κοινωνική δυναμική» για την οποία μίλησε ο Μαρξ στην *Αγία Οικογένεια*. Τελικά η ολότητα δεν είναι ολότητα με την πλήρη έννοια του όρου.

Εδώ, λοιπόν, δεν έχουμε μια διαλεκτική μορφής και περιεχομένου, όπως αυτή γίνεται αντιληπτή από τον Αντόρνο, η ερμηνεία του οποίου είναι πολύ πιο κοντά στον Μαρξ από την ερμηνεία του Άρθουρ. Στον τελευταίο, το περιεχόμενο παραγκωνίζεται. Η μορφή επιβάλλεται στο περιεχόμενο. Η μορφή δεν συγκροτείται μέσω του περιεχομένου, δεν έχει μια σχέση διαμεσολάβησης με αυτό.

Αυτό τον φέρνει πολύ κοντά στον ορθόδοξο μαρξισμό, στον ντετερμινισμό της Δευτέρας Διεθνούς. Στον Μαρξ, όμως, δεν συμβαίνει κάτι τέτοιο. Αντίθετα, στο *Κεφάλαιο* οι μορφές που παίρνει το κεφάλαιο, δηλαδή η αξία στη διαλεκτική της κίνηση, είναι οι μορφές που παίρνουν οι κοινωνικές σχέσεις στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής την εκάστοτε ιστορική στιγμή. Το σημαντικότερο ίσως ερώτημα στη μαρξική φιλοσοφία είναι το εξής: γιατί το περιεχόμενο παίρνει αυτή τη μορφή; Αυτό ακριβώς το ερώτημα θεωρώ ότι υποβαθμίζεται από τον Άρθουρ από τη στιγμή που αποδίδει μια αυτονομία στην κίνηση της μορφής (της αξίας), η οποία δεν είναι πλέον απαραίτητο να ανταποκρίνεται πάντα σε ένα περιεχόμενο.

Ένα άλλο κεντρικό ερώτημα που αξίζει να τεθεί είναι το εξής: Ποιο νόημα έχει η λέξη κριτική στον Άρθουρ και ποιο στον Αντόρνο; Ας μην ξεχνάμε ότι ο ίδιος ο Μαρξ έδωσε τον εξής υπότιτλο στο *Κεφάλαιο*, το σημαντικότερο κείμενό του: *Μία*

Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας. Στον Άρθουρ, η έννοια της κριτικής έχει το νόημα της επεξεργασίας των αφηρημένων εννοιών και τη συγκρότηση από μέρους τους του συστήματος, της συστηματικής διαλεκτικής, τουλάχιστον σε ένα πρώτο στάδιο, αφού σύμφωνα με την ανάλυσή του τα ιστορικά δεδομένα εμφανίζονται μετά. Στον Αντόρνο έχει το νόημα της εμφάνισης του περιεχομένου, και μέσω αυτού της αποφετιχοποίησης, της αποφυσικοποίησης των μορφών-φετίχ. Ο Άρθουρ έχει δύο υποκείμενα: το κεφάλαιο και την εργασία. Και στους Χόλογουεϊ και Αντόρνο υπάρχουν δύο υποκείμενα. Στον Χόλογουεϊ αυτό καθίσταται πιο εμφανές. Το φάντασμα του κεφαλαίου δεν είναι όμως μια ιδεατή πραγματικότητα, όπως μας λέει ο Άρθουρ. Αντίθετα έχει μια υλικότητα, υπάρχει στην πραγματικότητα. Η ανάπτυξή του δεν γίνεται σε επίπεδο συστηματικής διαλεκτικής. Η αξία-μορφή υπάρχει διαμέσου ημών και εμείς διαμέσου της αξίας.

Θα απαντούσε ενδεχομένως ο Άρθουρ ότι ο ίδιος ο Μαρξ μιλάει για την αμιγή μορφή της έννοιας του κεφαλαίου. Στον τρίτο τόμο πολλές φορές συναντάμε αυτή τη φράση (pure form). Τι απάντηση θα δίναμε στον Άρθουρ; Ότι η λέξη αμιγής εδώ σημαίνει το ουσιώδες, την ουσία και όχι την επιφάνεια, όχι το φαινόμενο. Ο Μαρξ θέλει να δει το ουσιώδες στοιχείο μακριά από τυχαία δεδομένα, μακριά από το μη σημαντικό (contingency). Δεν σημαίνει ότι η ανάλυση θα πρέπει να γίνει σε επίπεδο θεωρίας μακριά από την πράξη, όπως το ερμηνεύει ο Άρθουρ και η ιαπωνική σχολή.

Ο Άρθουρ δεν λέει ότι διαφωνεί με τον Μαρξ σε ουσιώδη σημεία. Μας λέει ότι η ανάλυσή του για το κεφάλαιο είναι ουσιαστικά μια ερμηνεία της μαρξικής σκέψης. Στον Μαρξ, λοιπόν, δεν υπάρχει η έννοια της αμιγούς μορφής που είναι κενή περιεχομένου, όπως πιστεύει ο Άρθουρ. Ο Κινσέιντ ασκεί εύστοχη κριτική στον Άρθουρ λέγοντας ότι η μορφή στον Μαρξ δεν αναλύεται ξεχωριστά από το περιεχόμενο, από την ουσία. Ορθά υπογραμμίζει ότι μια έννοια κενή περιεχομένου δεν μπορεί να εμπεριέχει αντιφάσεις οι οποίες κινούν τη διαλεκτική ανάπτυξη.

Το προϊόν από το οποίο ξεκινάει η ανάλυση του Μαρξ στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου* δεν είναι μια κενού περιεχομένου μορφή, αλλά εμπεριέχει στο εσωτερικό του την αντίφαση μεταξύ μορφής και αξίας χρήσης. Το στοιχείο της εργασίας βρίσκεται από την αρχή στο εσωτερικό των εννοιών, των κατηγοριών του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου*.

5. Η νέα διαλεκτική και η ιαπωνική σχολή της διαλεκτικής

Στο σημείο αυτό οφείλει να διευκρινιστεί η διαφορά μεταξύ του Άρθουρ και της ιαπωνικής σχολής της διαλεκτικής. Για την ιαπωνική σχολή των Ούνο και Σεκίν η ταξική πάλη δεν παραμερίζεται απλώς, όπως συμβαίνει στον Άρθουρ, αλλά μένει

εντελώς έξω από τη διαλεκτική ανάπτυξη της αξίας. Γι' αυτούς θα πρέπει να υποθέσουμε ότι το κεφάλαιο δεν συναντά κανένα απολύτως εμπόδιο στην πορεία προς την αυτοαναπαγωγή και τον πολλαπλασιασμό. Κατά τον Σεκίν, το συγκεκριμένο στη διαλεκτική θεωρία δεν σημαίνει το συγκεκριμένο εμπειρικά ή ιστορικά, αλλά αυτό που εμπεριέχει πιο πολλούς προσδιορισμούς. Η φύση ή η γνώση δεν μπορούν να είναι το αντικείμενο της υλιστικής διαλεκτικής γιατί ενώ ανήκουμε στη φύση δεν την έχουμε δημιουργήσει. Έτσι, η γνώση του πράγματος καθεαυτό είναι πέραν της γνωστικής μας ικανότητας. Αν, λοιπόν, δεν είναι η φύση το αντικείμενο της διαλεκτικής, τότε ποιο είναι; Το κεφάλαιο απαντάει ο Σεκίν.

Ένας υλιστής, ο οποίος έχει τις καταβολές της σκέψης του στον Αντόρνο, θα μπορούσε ενδεχομένως να απαντήσει στον Σεκίν ότι το κεφάλαιο είναι η μορφή που παίρνει η καθημερινή δραστηριότητά μας, το πώς προσπαθούμε να ικανοποιήσουμε τις πολύ βασικές ανάγκες μας. Δεν είναι κάτι το οποίο διαφοροποιείται από τη φύση. Εδώ ο Σεκίν αντιλαμβάνεται τη λέξη υλισμός ως ύλη, όχι ως την *ad hominem* κριτική, ως την προσπάθεια, δηλαδή, να φανερωθεί το περιεχόμενο των διαφόρων κοινωνικών μορφών στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι έρχονται σε επαφή αναμεταξύ του και με τη φύση προκειμένου να ικανοποιήσουν τις βασικές τους ανάγκες.

Ο Σεκίν, συνεχίζοντας την ανάλυσή του, επισημαίνει ότι το κεφάλαιο, έχοντας υπερβεί τους περιορισμούς που εμείς τού θέτουμε, αποκτά μια ταυτότητα δική του διαφορετική, ξεχωριστή από εμάς. Άρα, το κεφάλαιο είναι έξω από εμάς, λειτουργεί σε μια άλλη διάσταση, μακριά από την καθημερινότητά μας. Ο διαχωρισμός ανάμεσα σε λογική και ιστορία φτάνει στο απόγειό του στην ιαπωνική σχολή της διαλεκτικής. Δεν υπάρχει διαλεκτική σχέση θεωρίας και πράξης. Θεωρία και πράξη δεν διαμεσολαβούνται, δεν είναι διαφορετικοί τρόποι έκφρασης της ίδιας ουσίας, δεν έχουν διαλεκτική σχέση αναμεταξύ τους. Ο Σεκίν διευκρινίζει ότι «Ένα διαλεκτικό σύστημα αυτοπροσδιορίζεται με την έννοια ότι το υποκείμενο της διαλεκτικής προσδιορίζει τον εαυτό του πλήρως.»

Ο Σεκίν αναγνωρίζει την κεντρική σημασία της φράσης «ο καθορισμός είναι άρνηση (determination is negation)» για τη μαρξική φιλοσοφία. Με αυτήν εννοούμε, υπογραμμίζει ο Σεκίν, ότι προσδιορίζουμε την έννοια με το να αποκλείσουμε κάποια άλλη δυνατότητα προσδιορισμού της. Θα μπορούσαμε να συμφωνήσουμε ότι αυτό σημαίνει, αν και με τις ίδιες λέξεις εννοούμε άλλο πράγμα. Τι νόημα θα απέδιδε ένας ανοιχτός μαρξιστής-αντορνικός στη φράση «ο καθορισμός προϋποθέτει την άρνηση»; Το φιλοσοφικό αίτημα για τον μαρξικό στοχασμό είναι να μη μείνουμε εγκλωβισμένοι στη λογική του φετιχισμού. Οπότε τι αρνούμαστε; Αρνούμαστε την εμφάνιση, τη μορφή για να φτάσουμε στο περιεχόμενο. Και πώς γίνεται αυτό; Μέσω διαλεκτικής μορφής και περιεχομένου, μέσω της *ad hominem* κριτικής, όταν δηλαδή φανερώνουμε το πώς οι διάφορες κοινωνικές μορφές προ-

έκλυψαν ιστορικά με βάση το πώς οι ίδιοι οι άνθρωποι ικανοποιούσαν τις ανάγκες τους, το πώς εργάζονταν. Τότε οι μορφές-φετίχ χάνουν την αυτονομία τους, αφού θεμελιώνονται ιστορικά.

Ένας άλλος εκπρόσωπος της ιαπωνικής σχολής, ο Άλμπριτον, επισημαίνει στον Άρθουρ ότι δεν δίνει προσοχή στα διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης και αυτό έχει ως αποτέλεσμα να συγχέει το θεωρητικό επίπεδο στο οποίο αναλύεται η αμιγής μορφή με το ιστορικό στο οποίο υπάρχει η ταξική πάλη. Δηλαδή, συγχέει τη συστηματική διαλεκτική με την ιστορική. Ο Άρθουρ επισημαίνει σε ένα άρθρο-απάντησή του ότι ναι το κεφάλαιο είναι μια αυτοκινούμενη αφαίρεση, αλλά είναι ταυτόχρονα και μια αντεστραμμένη πραγματικότητα. Γι' αυτό δεν μπορεί να αφηθεί η ταξική πάλη εντελώς έξω από τη διαλεκτική ανάπτυξη. Η ανάπτυξη της έννοιας είναι λογική αλλά έχει και ιστορικά στοιχεία, τα οποία παραγκωνίζονται εντελώς στην ιαπωνική σχολή. Η απάντηση του Άρθουρ όμως αντικρούεται επιτυχώς από τον Άλμπριτον όταν γράφει πως ο Άρθουρ δεν διευκρινίζει πώς είναι δυνατόν η εργασία να είναι μέρος του κεφαλαίου με διαλεκτικό τρόπο και ταυτόχρονα να βρίσκεται έξω από αυτό, ώστε να μπορεί να λειτουργεί ως εμπόδιο στην ανάπτυξη του κεφαλαίου.

Στη συνολική απάντηση που δίνει σε όλους τους σχολιαστές της σκέψης του στο συγκεκριμένο τεύχος, ο Άρθουρ λέει ότι μόνο στα τέσσερα πρώτα κεφάλαια του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου* βλέπει την ύπαρξη αμιγώς λογικών κατηγοριών. Τονίζει ότι η διαλεκτική του έχει έναν ανοιχτό χαρακτήρα, αφού σε ένα μεταγενέστερο στάδιο η συστηματική διαλεκτική συνδέεται με την ιστορική και υπάρχει πλέον μια διαλεκτική ολότητα. Όσον αφορά τη διαφορά ανάμεσα σε ύλη και πνεύμα, γράφει πως η ανάλυσή του μετατρέπει την ύλη σε πνεύμα χωρίς να αίρει την υλικότητά της. Υπάρχει άρα μια συνύπαρξη ύλης και πνεύματος-ιδεώδους μέσα στο προϊόν. «Η δυναμική βρίσκεται στη μεριά της μορφής, του ιδεώδους, αν και η πορεία αυτής της δυναμικής εξαρτάται από τις δυνάμεις της εργασίας», γράφει χαρακτηριστικά. Προσωπικά αδυνατώ να καταλάβω τι σημαίνει αυτό. Ενώ σε κάποια σημεία των γραπτών του δίνει την εντύπωση ότι είναι κοντά στην έννοια της διαμεσολάβησης, επισημαίνοντας τη συνύπαρξη μορφής και περιεχομένου, σε τελική ανάλυση συναντάμε την προτεραιότητα της μορφής.

Μπορεί ο Άρθουρ να τονίζει σε πολλά σημεία των γραπτών του ότι το κεφάλαιο είναι μια «αντιφατική ενότητα», αφού μέσα στην έννοια κεφάλαιο υπάρχουν τόσο η εργασία όσο και το κεφάλαιο, αλλά δεν νομίζω ότι μένει συνεπής στα λόγια του αυτά. Στην έννοια σύστημα το ιστορικό δεδομένο δεν περιλαμβάνεται ως αναπόσπαστο στοιχείο. Λογική και ιστορία εξακολουθούν να έχουν μια περίεργη σχέση συνύπαρξης-διαφοράς, αφού σε τελική ανάλυση η λογική έχει προτεραιότητα. Όπως είδαμε, ο Άρθουρ γράφει ότι ο καπιταλισμός είναι καταδικαστέος επειδή σε αυτόν η κοινωνία, ο κόσμος εξουσιάζεται από μια ιδεαλιστική λογική. Τι θα του

απαντούσε ο Αντόρνο; Ότι ο καπιταλισμός είναι καταδικαστέος επειδή είναι ένας αντεστραμμένος κόσμος. Σε αυτόν οι άνθρωποι δεν μπορούν να εξουσιάσουν τα δημιουργήματα της εργασίας τους, της δραστηριότητάς τους, αλλά εξουσιάζονται από αυτά. Ναι, θα έλεγε ο Άρθουρ, συμφωνώ κι εγώ σε αυτό και μάλιστα πολλές φορές αναφέρω στα άρθρα μου ότι όντως στον καπιταλισμό ζούμε σε έναν αναποδογυρισμένο κόσμο.

6. Επίλογος

Τι θα του αντέτεινε ο Αντόρνο; Ότι το βασικό ερώτημα στη μελέτη του *Κεφαλαίου* δεν είναι το αν έχει προτεραιότητα η λογική ή η ιστορία. Η λογική από την οποία εξουσιάζεται ο κόσμος δεν είναι ιδεαλιστική. Μέσα στη λογική είναι και η ιστορία. Το βασικό ζήτημα είναι να αποφετιχοποιήσεις τις μορφές, να αποδείξεις πώς προέκυψε η λογική του αντεστραμμένου κόσμου με βάση την *ad hominem* κριτική. Δηλαδή, το σημαντικό είναι να δείξεις πώς οι άνθρωποι οι ίδιοι δημιουργούν αυτή τη λογική μέσω του τρόπου με τον οποίο έρχονται σε επαφή αναμεταξύ τους, προκειμένου να ικανοποιήσουν τις πλέον στοιχειώδεις ανάγκες τους, και να αποδείξεις με υλιστικό τρόπο το πώς προκύπτει αυτή η λογική από την οποία τελικά οι άνθρωποι εξουσιάζονται, από τη στιγμή που δεν κάνουν ταξική πάλη και έτσι παραμένουν φαντάσματα του κεφαλαίου. Σε τελευταία ανάλυση θα πρέπει να αποδείξεις ότι η αντίφαση είναι στην ουσία της πραγματικότητας, σε επίπεδο κοινωνικών σχέσεων. Η αντίφαση δεν βρίσκεται σε ένα ιδεαλιστικό επίπεδο επάνω από την ιστορία, σε ένα επίπεδο λογικό. Η ουσία της κοινωνικής δυναμικής είναι αντιφατική.

Παρ' όλα τα μειονεκτήματά της, η ανάλυση του Άρθουρ αποτελεί μια από τις πιο αξιολογες παρεμβάσεις στη σύγχρονη μαρξική σκέψη. Μας βοηθά, έστω σε ορισμένο βαθμό, να καταλάβουμε την έννοια κεφάλαιο και το ότι αυτή δηλώνει έναν κατεξουσιαστικό μηχανισμό, ο οποίος μετατρέπει την εργασία σε ένα εμπόρευμα, που χρησιμοποιεί αποκλειστικά και μόνο για να ικανοποιήσει την αδηφάγο όρεξή του, δηλαδή την επιθυμία να αναπαραχθεί στο πολλαπλάσιο του αρχικού του μέθους. Γι' αυτό δεν θα πρέπει να σταθούμε απαξιωτικά απέναντί του.

Ολοκληρώνοντας θα ήθελα να επισημάνω ότι στο παρόν κείμενο αντιπαρέθεσα την ερμηνεία του Άρθουρ και της ιαπωνικής σχολής με αυτήν του Αντόρνο, καθώς πιστεύω ότι η ανάλυση της *Αρρητικής Διαλεκτικής* είναι σαφώς πιο κοντά στον μαρξικό στοχασμό και μπορεί να μας φανερώσει τα μειονεκτήματα της σχολής της νέας διαλεκτικής. Παρ' όλα αυτά παραμένει το ερώτημα της σχέσης της κριτικής θεωρίας με τη μαρξική σκέψη και ο βαθμός κατά τον οποίο η *Αρρητική Διαλεκτική* μπορεί να αφομοιώσει τη μαρξική αντίληψη για τον διαλεκτικό υλισμό και τον

αντεστραμμένο κόσμο. Αυτό είναι όμως ένα ερώτημα, σαφώς πέραν από τα πλαίσια του παρόντος κειμένου, στο οποίο ελπίζω να επανέλθω στο μέλλον με κάποιο νέο άρθρο.

Βιβλιογραφία

- Adorno, Theodor. *Negative Dialectics*. Routledge, London, 1973.
- Albritton, Robert and Simoulidis, John (Eds.). *New Dialectics and Political Economy*. Palgrave Macmillan, New York, 2003.
- Albritton, Robert. How Dialectics Run Aground: The Antinomies of Chris Arthur's Dialectic of Capital. *Historical Materialism*, 13(2), 2005.
- Arthur, Chris. *The New Dialectic and Marx's Capital*. Brill Academic Publishers, The Netherlands, 2004.
- Reply to Critics. *Historical Materialism*, 13(2), 2005.
- Contradiction and abstraction: A reply to Finelli. *Historical Materialism*, 17(1), 2009.
- Burns, Tony and Fraser, Ian (Eds.). *The Hegel-Marx Connection*. Macmillan Press, Great Britain, 2000.
- Grollios, Vasilis. Book Review of Chris Arthur: *The "New dialectic" and Marx's capital*, Brill, 2004, *Capital and Class*, v. 35, n. 2, 2011.
- Holloway, John. *Crack Capitalism*. Pluto Press, London and New York, 2010.
- Kincaid, Jim. A Critique of the Value Form, Marxism. *Historical Materialism*, 13(2), 2005.
- Marx, Karl. 'Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Law', στο Marx, K. and Engels, F. *Collected Works, volume 3*. London: Lawrence & Wishart, 1975.
- Ollman, Bertell and Smith, Tony. *Dialectics for the New Century*. Palgrave Macmillan, New York, 2008.
- Smith, Tony. Hegel: Mystical Dunce or Important Professor? A Reply to Rosenthal. *Historical Materialism*, 10(2), 2002.

Katēvina, 2004